

УДК 821.161.2Т – 4.08

Г. О. Звягіна,
Запорізький державний медичний університет, м. Запоріжжя

ВИЯВ КАТЕГОРІЇ ПОРІВНЯННЯ У СТРУКТУРІ ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

У статті досліджуються основні вияви категорії порівняння в художніх творах Григора Тютюнника, виявляються групи порівнянь за семантичними та граматичними ознаками. Порівняння в новелах та повістях Григора Тютюнника розбиваються на семантичні поля та семантичні типи, групуються за типами сполучників. Визначається призначення та синтаксичні функції порівнянь у творах Григора Тютюнника.

Ключові слова: порівняння, семантичні поля, семантична структура.

В статье исследуются основные проявления категории сравнения в художественных произведениях Григора Тютюнника, выявляются группы сравнений по семантическим и грамматическим признакам. Сравнения в новеллах и повестях Григора Тютюнника разбиваются на семантические поля и семантические типы, группируются по типам предлогов. Определяются назначение и синтаксические функции сравнений в произведениях Григора Тютюнника.

Ключевые слова: сравнение, семантические поля, семантическая структура.

The main use of the category of comparison in the stories of Hrigir Tiutiunnyk is explored in the article, the groups of comparisons after semantic and grammatical signs appear. Comparisons in the stories of Hrigir Tiutiunnyk are broken up on the semantic fields and semantic types, is formed group after the types of unions. Setting of comparisons and syntax functions in the stories of Hrigir Tiutiunnyk is determined.

In our research lean against determination of comparative turn is the separated part of sentence, which is used with the special semantic-syntax. The category of comparison in a simple unelementary sentence foresees four components. The category of comparison also will be realized in difficult suggestion. The permanent use of comparative turns and an unusual combination of such units are investigated.

The choice of comparisons testifies in accordance with semantic types, that types prevail «man-man», «man-zoon», «man-lifeless creature», «man-musical instrument», «man-plant». Among unions most common «as» (як). The row of voice selects

in the analysed stories and short stories also, smell, haptic, after similarity and in size, visual comparative turns. Asyndetic comparison is a construction with lexically expressed a subject, object and basis of comparison. Absence of connecting element as a syntactic index of assimilation is compensated the specific grammatical form of object of comparison which specifies on comparative copulas within the limits of construction. A comparative turn can execute different syntactic functions: comparative determination, comparative predicate, appendix.

Keywords: comparison, semantic fields, semantic structure.

Категорія порівняння виражає уподібнення одного явища до іншого і функціонує у складному реченні та простому неелементарному, де знаходить своє вираження в порівняльному звороті, що є різновидом ускладнення.

Особливості мови художніх творів Григора Тютюнника були об'єктом дослідження Г. Шевченко, Г. Гримич, І. Захарчук, Н. Тульчинської, О. Лихачової. Лексико-фразеологічні діалектизми опрацьовувалися А. Смирновою, народно-розмовність та її естетичні модифікації в ідіостилі Гр. Тютюнника – С. Бибик, слова автора при прямій мові Н. Гут. Однак спеціального дослідження, присвяченого вияву категорії порівняння у структурі художнього мовлення Григора Тютюнника немає. Тому пропонується робота є спробою дослідити й виявити особливості вияву категорії порівняння відповідно до семантичних, граматичних ознак, синтаксичних функцій у художніх творах Гр. Тютюнника.

У сучасній українській мові надзвичайно активно вживаються різноманітні реченнєві компоненти у формі порівняння. У статті спираємося на визначення порівняльного звороту, наведене в монографії А. Загнітка – це відокремлений член речення, який вживається зі спеціальною семантико-синтаксичною функцією і не ототожнюється з неповною підрядною частиною, оскільки відмінність між ними полягає у структурному і суто смислово-плановому [2, с. 224].

Цілком поділяємо думку М. Мірченка про те, що категорія порівняння у простому неелементарному реченні передбачає чотири складники: 1) суб'єкт порівняння (компарат) – предмет, явище, яке ми хочемо пізнати, на основі порівняння з іншими предметами, явищами; 2) об'єкт порівняння (компаратор), який ми вже пізнали, знаємо, через нього хочемо пізнати суб'єкт; 3) основу порівняння (предикат), ознаку, яку хочемо виявити і в суб'єктові, і в об'єктові; 4) показник порівняльних відношень [4, с. 148].

Через багатоманітність показників порівняльні конструкції потребують відповідної класифікації. Найчастіше їх поділяють типологічно – на сполучникові та безсполучникові, з подальшим членуванням кожної групи.

На сьогодні в мовознавстві чітко сформулювалися підходи, за якими категорія порівняння: 1) розглядається у співвідношенні з метафорою (Н. Арутюнова, В. Вовк, В. Телія); 2) з'ясовується специфіка вираження порівняльних відношень (Ю. Апресян, В. Кононенко, А. Прияткіна, Н. Широкова); 3) окреслюється як засіб формування авторського стилю (Л. Голоух, П. Морозов); 4) визначається статус у фразеологічному фонді (Л. Авксентьев, М. Алефіренко, Л. Лебедева), що свідчить про відсутність загальноприйнятої класифікації категорії порівняння в українській мові.

Категорія порівняння також реалізується в складному реченні, зокрема в такій групі розчленованого типу як складно-підрядні речення з підрядними порівняльними, у яких підрядна частина становить порівняння, що ґрунтується на асоціативному, просторово-кількісному та інших типах зіставлення.

Категорія порівняння в мові творів Григора Тютюнника представлена досить широко. Порівняльні звороти у його творах розподіляємо на такі семантичні поля (людина, тварина, явища природи, кольори, звуки, запахи), які містять різні лексико-семантичні групи. За об'єктом порівняння виділяємо такі семантичні типи: «людина-людина», «людина-тварина», «людина-нежива істота», «людина-музичний інструмент», «людина-рослина».

Найбільша кількість – це уточнювальні порівняння та порівняння з явищами природи, у тому числі і в складі підрядних порівняльних речень: *З нього порснули додолю жолуді, загули вільхи – волого й густо, наче вихор у мокрих після дощу раменах* [5, с. 21]. Такі звороти не тільки основний засіб розкриття сутності явища, а й спосіб репрезентації ставлення до нього автора тексту.

Багато порівнянь у досліджених творах письменника пов'язано з кольором: *Жінки цвіли квітчастими хустками, як макова грядка* [5, с. 152]. Часто вживані кольори – жовтий, червоний, чорний, сріблястий. Прикметно, що у художніх творах автора ніколи не вживаються лексеми на позначення звичайних кольорів основної гами, усі вони мають різні відтінки, які письменник означає, за допомогою порівнянь, викликаючи в такий спосіб різні асоціації.

У розглянутих творах були виявлені порівняльні звороти, виражені сталими висловами, які є беззаперечним показником уснорозмовності стилю письменника: *Кажу, мати плаче день і ніч, дитина оно (при цьому він кивнув на Кирила, а Меланя презирливо посміхнулася) ходить як у воду опуцена...* [6, с. 30]. Специфікою фразеологічних компаративів є семантичне зближення показника порівняння з лексемою-об'єктом порівняння, унаслідок чого вона втрачає значення предметності.

Нами виявлено чимало порівняльних конструкцій, у яких людина зіставляється з тваринами, птахами, рослинами: *Сиділи попід стіною майстерні на сонечку, як сонні горобці – рядочком, а перед очима стояла тільки черга до їдальні* [6, с. 137]. Такі конструкції містять компаративами, наближені до фольклору (анімілістичні уявлення й досі дбайливо збережені в народно-розмовному мовленні). Використовує їх письменник досить вдало для візуалізації характеристики людей, відтворення власних спостережень за людською діяльністю, звичками.

У проаналізованих повістях та новелах виділяємо також ряд звукових, запахових, тактильних, за подібністю й за розміром, зорових порівняльних зворотів: *У проваллі справді пахло талиною – як ото кора з трухлявої вільхи, а під ногами щось гуде і ритить* [5, с. 14]. Запахові порівняння – яскрава деталь мовної картини світу Гр. Тютюнника. Через запахи входимо в мовний світ письменника.

У творах Гр. Тютюнника наявні й досить вдалі звороти, де людина з її соматикою порівнюється з інструментом, предметом, будівлею: *Лука Ількович і собі щось вигукував, моров ногами куряву, вимахував руками, як вітряк раменами на доброму вітрі* [5, с. 159]. Тут спостерігаємо явище перекатегоризації, тобто зміни вихідного системного значення і реалізації прототипних рис іншої категорії. Відбувається взаємодія між категоріями «жива / нежива істота». Напрям порівняння зумовлений народним досвідом, принципом ясності та релевантності, виразно пов'язаний зі спостереженнями письменника за господарською діяльністю.

У розглянутих художніх творах виявлено й підрядні порівняльні речення, пов'язані з певним типом поведінки: *Вклонявся іконам – самою головою, як розбалуваний увагою публіки актор* [5, с. 182]. З поведінкою людей порівнюються і неживі істоти: *До басів непомітно підпряглася скрипка й, солоденько зойкаючи, як лукава молодиця, пішла з ними в парі* [5, с. 160]. Ці конструкції цілком спираються на народні спостереження або на авторські і викликають відповідні асоціації, що виникають у кожного при згадці професії, роду занять, типу поведінки.

У художніх творах Григора Тютюнника присутні порівняльні звороти, ужиті як із сполучниками, так і без них. Серед сполучникових, дотримуючись класифікації І. Вихованця (розмежував порівняльні сполучники за їх функціями), види-

ляємо три групи: 1) власне-порівняльна функція (**як**); 2) модально-порівняльна функція (велика група сполучників); 3) порівняльно-об'єктна функція (**ніж**, **аніж** і **як** у значенні «ніж») [1, с. 136].

Конструкції зі сполучниками першого типу у художніх творах Гр. Тютюнника найбільше. У розглянутих новелах та повістях порівняльних зворотів із такими сполучниками було виявлено 267 одиниць. Серед них найбільша вага тих, що містять сполучник **як**: *Ми йшли кам'яною, що холодно блищала при місяці над горою, і несли, притулившись до грудей, як немовлят, пілотки з абрикосами* [6, с. 148]. Цілком традиційне використання власне порівняльного сполучника, характерне як для літературної, так і для розмовної мови (особливо для останньої), є закономірним, оскільки наділений універсальністю та найбільшою виразністю у створенні компаративного значення.

Серед сполучників з модально-порівняльною функцією друге місце за живаністю посідають *мов, мовби, немов*: *У хаті спочило так, що й цвілі по кутках не видно, і шибки синіють, мов на грозу* [5, с. 13]. Порівняльних зворотів такого типу загалом було виявлено 134. Функція їх, як видно з самої назви, полягає не лише в зіставленні двох об'єктів, а й у наданні лексичному наповненню об'єкта порівняння таких модальних відтінків, як-от: радість, сум, переляк та інші. До зазначеної групи належать порівняльні звороти, що починаються зі сполучника *наче*, *ніби*: *Їхав повільно, не гнувся до керма, а рівно сидів у сідлі, наче мав у спині залізну вісь; шия довга, худя і червона, уся в дрібних прищах, як і обличчя* [5, с. 224]. Кількість таких порівняльних зворотів у творах автора сягає 76. Загалом модальні частки слугують для виразу невпевненості, недостовірності, здогаду, припущення, тому їх називають гіпотетичними. Але всі ці семантичні відтінки вибудовуються як порівняння, як зіставлення з узуальним еталоном («як має бути»), тому в таких частках наявна сема компаративності, а побудови з ними входять до складу компаративних конструкцій.

Для стилю творів, що стали об'єктом нашого дослідження, характерне вміння майстерно поєднувати в одному неелементарному простому реченні різні типи таких конструкцій: *Обличчя бліде, як трава під каменем, губи пошерхлі й, здавалося мені, трохи коверзливі, руде волосся з-під хустки стирчить, наче воно з тонкого жовтого дроту* [5, с. 217]. Безперечно, головною прикметою компаративної майстерності Гр. Тютюнника можна вважати вміння використовувати влучне порівняння у відповідній формі й у відповідному місці для всебічної характеристики персонажа, унаочнення події.

Безсполучникове, згорнене порівняння – це конструкція з лексично вираженими суб'єктом, об'єктом та основою порівняння (експліцитною чи імпліцитною). Відсутність сполучного елемента як синтаксичного показника уподібнення компенсується специфічною граматичною формою об'єкта порівняння, що вказує на порівняльні зв'язки в межах конструкції. І. Кучеренко наголошує, що «... член речення, який є виразником способу дії, має означальне значення. Придієслівний орудний порівняльний означає не іменник, а дієслово – виразника ознаки предмета» [3, с. 47].

У дисертаційній роботі подібних конструкцій виявлено 60. Типовою для стилю Гр. Тютюнника є синтаксична форма передавання запаху – дієслівна конструкція з дієсловом у безособовій формі та словом на позначення джерела запаху в орудному відмінку: *«Ляда на горіще була відчинена, чорний морок стояв у квадратному отворі і з нього пахло підопрітими кукурудзяними качанами, мишами, перележаним сіном»* [5, с.226]. Специфікою конструкцій з орудним відмінком у порівняльному значенні є контамінація об'єкта й показника порівняльних відношень в одній лексемі, а саме: об'єкт виражається лексичним значенням слова, а показник – граматичним (формою орудного відмінка).

Порівняльний зворот у творах Григора Тютюнника може виконувати різні синтаксичні функції: 1) порівняльної обставини – а) способу дії: *– Бо на газ давить боязко, як мамочка* [5, с. 239]; 2) порівняльного означення: *Чабан зопалу, гнівний, як вогонь, пірнає під стіл, а Помазан тим часом вихоплює з кишені сьомаку і швидко ховає в колоду...* [5, с. 241]; 3) порівняльного присудка: *І ноги як мотузні* [5, с. 251]; 3) прикладки: *Товстокикий був, товстоногий. Ірудий – матінко ти моя... Як стара солома* [5, с. 241].

Отже, категорія порівняння в художніх творах Григора Тютюнника знаходить своє вираження переважно у простому неелементарному реченні, де виражається за допомогою порівняльного звороту. Виділяємо чотири компоненти в складі порівняльної синтаксеми, структуру категорії моделює четвертий компонент – показник порівняльних відношень. Для безсполучникових порівнянь ця структура – трикомпонентна.

Порівняльні звороти як способи вираження категорії порівняння в простому реченні розглянутих творів представляють такі семантичні поля як людина, явища природи, тварини, кольори, звуки, запахи, які містять різні лексико-семантичні групи. Порівняльні звороти в Гр. Тютюнника характеризують такі ознаки, як форму, колір, якість, розмір.

У художніх творах Григора Тютюнника виявлено й досліджено групи порівняльних зворотів, ужитих як із сполучниками, так і без них. Сполучникові порівняльні звороти групуємо за функціями, які виконують сполучники: власне-порівняльна, модально-порівняльна, порівняльно-об'єктна. Розглядаємо такий синтаксемний засіб, як орудний відмінок із порівняльною функцією, зокрема типову для ідіостилю Гр.Тютюнника форму її вираження – дієслово в безособовій формі та слово на позначення джерела запаху в орудному відмінку.

Література:

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 224 с.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 2001. – 662 с.
3. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І. К. Кучеренко. – К. : Вища школа, 1959. – 198 с.
4. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / Микола Васильович Мірченко – Луцьк: Вежа, 2001. – 340 с.
5. Тютюнник Гр. Твори у 2-х т. Т. 1 Оповідання / Гр. Тютюнник. – К. : Молодь, 1984-1985. – Т.1. – 327 с.
6. Тютюнник Гр. Твори у 2-х т. Т. 2 Повісті / Гр. Тютюнник. – К. : Молодь, 1984-1985. – Т. 2 – 327 с.

Опубліковано:

Звягіна Г. О. Вияв категорії порівняння у структурі художнього мовлення Григора Тютюнника / Г. О.

Звягіна // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". - 2015. - Вип. 53. - С. 107-109.